

O'QUVCHI YOSHLARDA MUSIQIY IDROKNI SHAKILLANTIRISHNING IJTIMOYIY AHAMIYATI

Ziyavutdinova Zulfiyaxon Useinova

Andijon davlat pedadgogika instituti

“Tasviriy san’at va Musiqa ta’limi” kafedrasida dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11393063>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘quvchi yoshlarda musiqiy idrokni shakillantirishning ijtimoiy ahamiyati” mavzusida yozilgan. Unda musiqiy idroknining shakllanishi hamda rivojlanishining tarixiy bosqichlari, musiqashunos olimlarning jamoaviy ijro san’ati haqidagi ilmiy qarashlari haqida nazariy ma’lumotlar bor.

Kalit so‘zlar: shaxs, jamiyat, tafakkur, ma’naviyat, musiqa, kompozitor, qo‘shiq, maqom, tovush, obraz, san’at.

THE SOCIAL IMPORTANCE OF FORMING MUSICAL PERCEPTION IN YOUNG STUDENTS

Abstract. In this article, "Formation of musical perception in young students. written on the topic of "social importance". It contains theoretical information about the historical stages of the formation and development of musical perception, the scientific views of musicologists on the art of collective performance.

Key words: person, society, thinking, spirituality, music, composer, song, status, sound, image, art.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.

Аннотация. Данная статья написана на тему «Социальная значимость формирования музыкального восприятия у школьников». Содержит теоретические сведения об исторических этапах становления и развития музыкального восприятия, научные взгляды музыковедов на искусство коллективного исполнительства.

Ключевые слова: человек, общество, мышление, духовность, музыка, композитор, песня, статус, звук, образ, искусство.

Musiqa insonga ta’sir etar ekan, uni quvontiradi, hayajonlantiradi, o‘ziga qiziqish uyg‘otadi. Inson tuyg‘ularining barcha ko‘rinishlari – quvonch va qayg‘u, baxt va dard-alam musiqada aks etishini bolalar eshitishlari, anglashlari va his etishlari uchun o‘qituvchi barcha shart-sharoitlarni hosil qiladi, bolalarning musiqa bilan muloqati quvonchli bo‘lishi uchun turli vositalar qo‘llaydi. Bu esa ko‘proq darsda qo‘llaniladigan musiqiy asarlarga bog‘liq. Asarlar badiiy qiymatga ega bo‘lishi, obrazli, qiziqarli, mazmunan bolalarga yaqin, tili jihatdan mos bo‘lishi, bolalar ehtiyojlariga javob berishi kerak. Shu bilan birga, o‘quvchilarga tinglash uchun musiqiy material havola etilayotganda ularning tinglash diqqati hajmi e’tiborga olinishi lozim. 6-7 yoshli bolalar 1-1,5 minut musiqani turg‘un diqqat bilan tinglaydilar, uchinchi-to‘rtinchi sinf o‘quvchilari 4-4,5 minut jaranglaydigan musiqiy obrazni idrok etishlari, o‘smirlar esa 15-17 minut diqqat bilan asar tinglay oladilar.

Har bir bolaning qiziqishi uning ichki dunyosiga mos bo‘ladi. Ma’lum bir yoshdagi bolalarni alohida qiziqishlari birlashtiradi. 7-8 yoshdagi kichik maktab o‘quvchilari quvnoq, sho‘x

musiqani qahramonlik, o'yin mavzusiga bag'ishlangan asarlarni qiziqish bilan eshitadilar. Ularni aniq, yorqin obrazli, poetik mazmunga, sho'x usulga, oddiy til va shaklga ega bo'lgan asarlar qiziqtiradi. Masalan, «Oq terakmi, ko'k terak», «Asp bo'laman», «Dilxiroj», «Chitti gul», «Chamanda gul», «Choriy chamber», «Kovushim» (hazil qo'shiq), «Laylak keldi» kabi ko'plab xalq ijodi namunalari, «Kapalagim», «Archa bayrami» (N.Norxo'jaev), «Bolalar va g'ozlar» (D.Najmitdinov), «Yomg'irjon» (S.Abramova), «Quvnoq doira» (B.Gienko), «Qo'g'irchoq soldatchalar marshi» (P.Chaykovskiy) kabi asarlar shu yoshdagi o'quvchilarga yaqin.

Bolalar asarning *janr xususiyatlarini* – marsh, qo'shiq-raqs yengil o'zlashtiradilar. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarni musiqa janri namunalari bilan tanishtirishda janrning faqatgina xarakterini aniqlamasdan, janr xususiyatlarini ham ko'rsatib berishga harakat qilishi lozim. Buning uchun bolalarga pesalarni taqqoslash va ulardagi umumiylikni topish vazifalari beriladi. Masalan, «Yurish marshi» (F.Nazarov), «Bayram marshi» (D.Zokirov), «Usmoniya» (xalq kuyi), «Futbol marshi» (M.Blanter), «Yog'och soldatchalar marshi» (P.Chaykovskiy) namunalarida bolalar marsh musiqasining hayotdagi o'rni hamda ularning xilma-xilligini bilib oladilar. Ko'rsatilgan marشلarning hammasi o'z kayfiyatiga ega va ularni umumlashtirib turuvchi xususiyat – hammasida qadam harakati, aniq usul (pulsatsiya) borligi. qadamlar harakati tez, yengil, chaqqon yoki og'ir, shaxdam, ulug'vor, tantanavor bo'lishi marshning kayfiyatidan kelib chiqishini bilib oladilar. Xuddi shu yo'sinda raqs va qo'shiq janr xususiyatlarini ko'rsatib berish mumkin.

Asarning janr xususiyatlarini o'rgangandan so'ng bolalarni musiqadagi *ifodaviylik va tasviriylilik* tushunchalariga olib kelish mumkin. Avvalo o'quvchilarga musiqiy obrazning *ifodaviyligi* ko'rsatiladi. Musiqa sho'x, quvnoq, g'amgin, mayin, nozik, tantanavor, hazil, beg'amlik, ma'yuslik, dard kabi turli kayfiyatlarni ifodalashi ko'plab asarlar misolida ko'rsatilishi mumkin (I.Akbarov «Alla»si, A.Mansurov «Qo'zichog'im – o'yinchoq»¹, P.Chaykovskiyning «Kasal qo'g'irchoq» asari, «Lazgi», «Paxtaoyning bayrami» va boshqalar).

Shundan so'ng bolalarda tabiat manzaralari va harakat aks etgan asarlar yordamida musiqaning *tasviriyligi* haqidagi tushunchalar shakllantiriladi (S.Abramova «Yomg'irjon», R.Shuman «quvnoq chavandoz», B.Gienko «quvnoq doira», G.Mushel «Ertak», I.Akbarov «Karvon», A.Rouli «Vesyoliy gnom» va hk.) 9-11 yoshli o'quvchilarni ko'proq musiqada o'tgan davr va hozirgi zamon qahramonliklari mavzusi, xalq ijodi, turli xalqlar musiqasi qiziqtiradi, kompozitorlar ijodi, xalq qahramonlari aks etgan asarlar kasb etadi. Musiqaning ifoda vositalari – sur'at, dinamika, registr, lad haqida tushunchalarga ega bo'ladilar. Oddiy musiqa shakllari bilan tanishadilar.

Asta-sekin musiqa takrorlanish, tafovut, variantli o'zgarish asosida rivojlanishi haqida tasavvur hosil qiladilar. O'quvchilarga musiqiy obrazning rivojlanishini tushuntirish maqsadida uning grafik yozuvidan foydalanish mumkin. Masalan: - oddiy uch qismli shaklda musiqiy obrazning rivojlanish yo'li shunday ifodalanadi

Mazkur shakllar orqali o'quvchilar “band-naqorat” kabi kuy bo'laklari haqida tasavvur hosil qilishlari mumkin.

¹ G.M.Sharipova, G.T.Tojiyeva. Musiqa metodikasi. Toshkent 2012. 206-bet.

Oddiy musiqa shakllarini o'zlashtirgandan so'ng bolalar variatsiya, rondo, syuita kabi musiqa janrlari bilan tanishadilar. Bunda ham chizma yaxshi yordam beradi. Variantlik asosida musiqaning rivojlanishini ifodalash uchun bir turdagi shakllarning turli rangdagi yoki naqshlar ko'inishini keltirish mumkin

O'smirlarda insonning ichki murakkab dunyosi his-tuyg'u, kechinmalari, sevgi-muhabbat obrazlari, qahramonlik va satira kabi jiddiy muammolar aks etgan asarlar, buyuk musiqa ijodkorlari hayoti qiziqish uyg'otadi. Uslubi, janri, shakl-hajmidan qat'iy nazar muhim ijtimoiy mavzular, masalan, chuqur falsafiy g'oyalari, orzu va baxtsaodat uchun kurash, ilk muhabbat dardi, sog'inch kabi insoniy histuyg'ular ifodalangan musiqa o'smirlarga katta hissiy ta'sir o'tkazadi va ularni jiddiy fikrlashga undaydi. Musiqiy idrokni rivojlantirishning muhim bosqichlaridan biri – o'smirlarda musiqiy dramaturgiya haqida tushunchalar, tasavvurlar hosil qilish. Bu tasavvurlar asosan yirik shaklli musiqa asarlari bilan tanishish jarayonida hosil qilinadi. Dasturga kirgan T.Qurbonovning «Shiroq» baleti, Ulug'bek Musaevning «To'maris» baleti, T.Jalilovning «Tohir va Zuhra» operasi, S.Yudakovning «Mirzacho'l» vokal-simfonik syuitasi, Betxovenning «Qahramonlik», V.A.Mosartning «40» simfoniylarini tinglab o'zlashtirish jarayonida o'quvchilar bu asarlarda aniq ifodalangan musiqiy obrazlar va ularning to'qnashuvlari, ziddiyatlari, kurashlari orqali ijodkorlar murakkab hayot janrlari, insonlar xarakteri, dramalari, katta g'oyalarni aks ettirganlarini bilib oladilar.

Mazmuni murakkab bo'lgan yirik musiqa asarlarini diqqat bilan tinglash, asarning g'oyasini tushunishga o'rgatish o'qituvchidan mahorat kasb etadi. Shu bilan birga har bir o'quvchi o'zining shaxsiy va musiqiy tajribasidan kelib chiqqan holda, musiqiy-ijodiy qobiliyatlariga qarab musiqani idrok etadi. O'quvchilarda musiqa tinglash, musiqa idroki, malakalarini rivojlantirish bir qancha qonuniyatlarga asoslanadi:

1. O'quvchilarni musiqani diqqat bilan tinglashga, musiqa «oqimini» kuzatishga o'rgatish lozim. Tinglash faol bo'lishi uchun uni tashkil etish va boshqarish talab etiladi.

2. Musiqa tinglash maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

3. Bolalarda musiqaga nisbatan hissiy munosabatni shakllantirish. Buning uchun darsda qo'llaniladigan asarlar badiiy jihatdan yetuk bo'lishi, yorqin obrazli, qiziqarli, mazmunan bolalarga yaqin, bolalar ehtiyojlariga javob berishi lozim.

4. Berilayotgan material bolalar yoshiga mos bo'lishi va puxta o'zlashtirilish kerak. Puxta o'zlashtirilgan asargina musiqiy dunyoqarashni kengaytiradi, didni shakllantiradi, idrokni rivojlantiradi.

O'quvchilarda musiqa tinglash ko'nikmalarini shakllantirish metodlari

O'quvchilarda, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda, musiqa idrokini rivojlantirish murakkab vazifa. O'quvchi musiqani butunligicha umumiy xarakter, kayfiyat sifatida idrok etadi. Ular «g'amginquvnoq», «chaqqon-sekin», «baland-past», marsh, qo'shiq, raqs kabi kontrast obrazlarni yengil farqlaydilar, ammo shu bilan bir qatorda asarni doimo ham boshidan oxirigacha hayollarini buzmasdan tingla olmaydilar. Ko'pincha asarning boshlang'ich taktlarinigina tinglab, davomini eshitmaydilar. Shuning uchun asarni boshidan oxirigacha tinglash va idrok etishga o'rgatish o'qituvchining asosiy vazifalardan biridir. «Musiqada har daqiqada o'zgarish sodir bo'ladi, tovushlar qaytariladi, o'zgaradi, tovushlar turli kayfiyatlarga birlashadi» degan fikrni bolalar tushunishlari lozim. Bunda musiqa ifoda vositalarining bolalar tomonidan o'zlashtirilishi katta

yordam beradi: asar qanday jaranglayapti, bu kayfiyat qanday vositalar orqali berilgan? – degan savollarga javob berish uchun o‘quvchilar kuyning harakatiga, xarakteriga, ritmik ko‘rinishi tempi, dinamikasiga (keyinchalik ladiga) quloq solishlari lozim.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar asosan xalq musiqasining ommaviy janrlariga kiruvchi «Dilxiroj», «Do‘loncha», «Chertmak», «Ufor», «Asp bo‘laman», «Gulnoraxon», «Qashqarcha», «Qo‘shyor», «Oromijon», «Qora soch», «Norim-norim», «Lazgi» kabi ko‘plab asarlarni yakkanavoz, cholg‘u dastalari va orkestr, hamda xor jamoasi ijrosidagi variantlarda tinglaydilar. Musiqiy asarlarni tinglash, idrok etish, mazmuni va kayfiyatini anglash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga yordam berishi lozim. Buning uchun o‘qituvchi:

- o‘quvchilarni tinglanayotgan asarga hissiy tayyorlaydi;
- o‘quvchida madaniyatli tinglovchi malakalarini shakllantiradi;
- musiqaning mazmuni, ifoda vositalarini oddiy tahlil qilishga o‘rgatadi;
- musiqa haqida fikr yuritish, asarga estetik baho berish ko‘nikmalarini hosil qiladi;
- o‘tilgan asarlarni jaranglashidan tanib eslashni, asarning nomi va kompozitorlarining nomlarini bilishni. Tinglashdan oldin bolalar diqqatini jamlash, faollashtirish uchun o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga ularning musiqiy tayyorgarligi darajasidan kelib chiqqan holda turli vazifalar qo‘yishi mumkin.

Masalan:

1. «Hozir siz uncha katta bo‘lmagan musiqiy asar, musiqiy pesa tinglaysiz. Siz bu asarga nima deb nom bergan bo‘lardingiz?»

2. «Siz M.Mirzaevning «Bahor vals» asarini tinglaysiz. Musiqani eshiting va o‘ylab ko‘ring – nima uchun asar shunday nomlanadi?»

3. «Musiqani diqqat bilan eshiting va ayting – asarda bir kayfiyat aks etadimi yoki bir necha kayfiyat berilganmi?» Bunday vazifa – savollar bolalarda musiqani tinglash hohishini uyg‘otadi, musiqiy idrokni faollashtiradi. Bolalar asar mazmuni, musiqiy nutq vositalarining ifodaviyligini anglashga harakat qiladilar.

Musiqani idrokini hissiy jihatdan faollashtiruvchi va boyituvchi metodlar quyidagilar:

- bolalarga tanish bo‘lgan asarni yangi ijroda, yangi talqinda berish;
- turli talqin va ijro usullarida berilgan bir asarning o‘zini taqqoslash (masalan, «Chamanda gul» asarining dutorchilar ansambli hamda xor ijrosidagi talqini, o‘zbek xalq kuyi «Chertmak» ning yakka dutor hamda dutorchilar ijrosida va hk.);

- o‘qituvchining jonli ijrosi;

- o‘qituvchining kirish so‘zi;

- yuqori sifatli audio va CD yozuvlaridan foydalanish;

- cholg‘u asarlarining musiqiy mavzularini lokalizatsiya qilib kuylash.

Darsda musiqiy asarni o‘rganish bosqichlari. Musiqani idroki musiqiy asarni o‘rganish jarayonida rivojlanadi va bu jarayon to‘rt bosqichda amalga oshiriladi: o‘qituvchining kirish so‘zi, musiqiy asarni birinchi bor tinglash, musiqa tahlili, qayta tinglash. Bu bosqichlarni alohida ko‘rib chiqamiz. **O‘qituvchining kirish so‘zi** – qisqa, emotsional, qiziqarli bo‘lib, asosiy maqsad – bolalarning diqqatini tinglanadigan asarga jalb etish, unga qiziqish uyg‘otish. Kirish so‘zi bolalar yoshi, dars mavzui va dastur vazifalariga bog‘liq. Boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchi o‘z kirish so‘zida bolalarga kompozitor haqida, asar mazmuni haqida qisqacha so‘zlab berishi mumkin.

Baʼzida esa kirish soʻzi bir necha savollardan iborat boʻlib, bolalar idrokini faollashtirish, ularda musiqani tinglash hohishini hosil qilishi lozim (yuqoridagi matnga qaralsin).

Balet yoki operalardan namunalar tinglanar ekan, syujetni toʻliq soʻzlash shart emas, chunki, birinchidan, koʻp vaqt talab etiladi, ikkinchidan, bolalarga syujet voqealari har doim ham ohirigacha tushunarli boʻlavermaydi (masalan, «Maysaraning ishi», «Ruslan i Lyudmila»). Shuning uchun syujetning asosiy gʻoyasini keltirish bilan chegaralanish mumkin. Operadan tinglanadigan qoʻshiq yoki ariya matnini oldindan oʻqib berish ham maqsadga muvofiq.

Agar baletdan raqslar tinglanadigan boʻlsa, (masalan T.Qurbonovning «Shiroq», U.Musaevning «Toʻmaris» baletidan) oʻqituvchi raqslar sahnada qanday holatda ijro etilishi haqida soʻzlab beradi. Gramyozuv orqali tinglanadigan yirik cholgʻu asarlariga bolalar eʼtiborini jalb etish maqsadida oʻqituvchi avval shu asardagi asosiy mavzularni cholib koʻrsatib berishi asarning yaxshi oʻzlashtirilishiga yordam beradi (V.A.Mosartning 40-simfoniyasi, M.Mahmudovning «Muxammas va ufor» asari). Asar kompozitori, bastakori haqidagi bayon mazmuni aniq oʻylab chiqilgan boʻlishi lozim. Koʻpincha oʻqituvchi ijodkorning hayoti bilan bogʻliq boʻlgan koʻplab sanalar haqida maʼlumot beradi. Bu sanalarning hammasini bolalar eslab qolmaydilar. Va bu unchalik muhim emas. Muhimi bolalarga, masalan, Hoji Abdulaziz Abdurasulovning bir necha bor sharq mamlakatlari boʻylab qilgan sayohatlaridan olgan taasurotlari natijasida «Choʻli Iroq», «Jazoir» kabi xalq sevgan asarlarni yaratganligi, Yu.Rajabiyning Oʻzbekiston Fanlar akademiyasining akademigi darajasiga oʻsib yetgan yagona sanʼatkor ekanligi kabi ijodkor hayotidagi yorqin lavhalarni yetkazishdir.

Musiqiy asarni tinglash – bolalarni musiqani tinch, gaplashmasdan tinglashga oʻrgatish birinchi galdagi vazifa. Asar boshidan oxirigacha ifodali, badiiy ijroda gramyozuv orqali yoki oʻqituvchi ijrosida koʻrsatiladi. Musiqa jaranglayotgan paytda oʻqituvchining oʻzi ham musiqani berilib tinglashi, koʻrsatmalar bermasligi, yozuv-chizuv ishlari bilan shugʻullanmasligi lozim, yaʼni musiqiy asarni oʻqituvchi oʻquvchilar bilan birgalikda tinglaydi.

Musiqa tahlili – musiqa tinglashdan olingan hissiy taʼsirni chuqurlashtirish vazifasiga qaratilgan. Bu murakkab va oʻqituvchidan mahorat talab etadigan bosqich. Asarni tushunish va his etish bir narsa emas. Tahlil koʻpincha hissiy idrokka halal ham berishi, tinglashni susaytirishi mumkin. Asar ifoda vositalari mazmundan ajralgan holda koʻrib chiqilsa, shunday boʻladi².

Musiqa mazmunini soʻz bilan ifodalash qiyin. Shunga qaramasdan musiqiy obrazning umumiy hislatlarni aks ettiruvchi soʻzlarni topish mumkin. Bunday soʻzlarni topish zaruriyati (vazifasi), bolalarni nafaqat asarni diqqat bilan tinglashga, balki uni tushunishga undaydi. Bolalarning musiqiy tajribasi, soʻz boyligi ortib borgan sari, ular musiqiy asarga nozikroq, aniqroq tavsif bera oladilar. Oʻquvchilarda soʻz boyligini oshirish maqsadida oʻqituvchi bir qator usullardan foydalanishi mumkin. Masalan, doskaga yozilgan tavsiflar ichidan tinglangan asarga mos keluvchi soʻzlarni tanlab olish, asarning shaklini yoki janrini kartochkalar yordamida aniqlash va hk...

Musiqa savodini egallab olgan sari oʻquvchilar musiqa tahlili jarayonida oʻz bilimlarini qoʻllay boshlaydilar. Shuni aytish lozimki, tahlil turli sinflarda turlicha savollarni yoritishga qaratilgan. 1-2-sinflarda tahlil jarayonida quyidagilar yoritiladi:

² D.Soyipova. Musiqa oʻqitish nazariyasi va metodikasi.142-bet.

1) musiqaning mazmuni, kayfiyati, xarakteri;

2) musiqa janri.

3-4-sinflarda suhbat quyidagi savollar yuzasidan o'tkaziladi:

1) mazmun va xarakter;

2) musiqiy janr;

3) musiqa qanday o'zgaradi;

4) musiqiy shakl³.

5-7-sinflarda tahlil chuqurlashadi:

1) xarakter mazmunga bog'liqligi;

2) musiqiy janrlar; vokal-simfonik syuitalar, operalar, oratoriya, simfoniya, balet, mumtoz musiqa janrlari va hk.

Musiqa tahlili asosida o'quvchilarning musiqaga kirib borishi, asosiy musiqiy qonuniyatlarni tushunib yetishlari bosqichma-bosqich, tizimli ravishda hosil bo'ladi.

Qayta tinglash – o'quvchilar musiqani to'laroq idrok etishlari, asarni eslab qolishlari, asarni yoqtirib qolishlari uchun bir necha bor qayta tinglash maqsadga muvofiq, chunki bir marta tinglangan asar darrov bolalarga yoqadi, hamma bolalar tomonidan yetarli darajada emotsional qabul qilinadi, deb ayta olmaymiz. Birinchi taassurot ko'pincha noaniq bo'ladi. Musiqiy asar o'quvchi bolaning musiqiy tajribasiga aylanishi uchun uni bir necha bor qayta tinglash (uch-to'rt marotaba, bir necha darslar davomida) lozim bo'ladi. Har bir qayta tinglash jarayoni idrokni boyitishi, musiqiy obraz tasavvurini chuqurlashtirishi va asarning esda qolishini ta'minlashi lozim.

Musiqiy obrazlarni taqqoslash – qiyoslash metodi bolalarda musiqa idrokini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Bu metoddan oqilona foydalanish bolalarning musiqiy-eshituv qobiliyatlarini o'stiradi. Avval kontrast asarlarda farqlarni anglash, keyinchalik kayfiyati bir xil bo'lgan asarlarda nozik o'xshashliklarni his etishlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'quvchilarda musiqa idrokini rivojlantirish o'qituvchidan turli metod va usullardan oqilona foydalanishni talab etadi. Musiqa qonuniyatlari, musiqa san'ati xususiyatlari oddiy janrlardan murakkablariga qarab bosqichmabosqich o'zlashtirilishi ta'minlanishi musiqaning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi.

REFERENCES

- 1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. -Toshkent: 2022 yil 2 fevral
- 2 Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning ma'qullashi faoliyatimizga berilgan yuksak bahodir. - Toshkent: O'zbekiston. NMIU. 2-jild 2018. -B. 448
- 3 G.M.Sharipova, G.T.Tojiyeva. Musiqa metodikasi. Toshkent 2012. 206-bet.
- 4 "Kitobi dada qurkut" – turkiy xalqlarning XII-XV asrlarda yaratilgan qahramonlik qo'shiqlari to'plami.
- 5 Karamatov F. "O'zbek xalqining musiqiy merosi". - Toshkent: 1978 yil.
- 6 D.Soyipova. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi.142-bet.

³ D.Soyipova. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi.142-bet.

- 7 Djalilova D. THE ESSENCE OF THE DEVELOPMENT OF HERMENEUTIC COMPETENCE OF FUTURE MUSIC EDUCATION TEACHERS //Models and methods in modern science. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 213-216.
- 8 Rizaev Sh. O‘zbek dramaturgiyasi va teatrining asoschisi // Teatr, 2006, 1-son . - B.10-12.
- 9 Ziyonet.uz